

MOKSLO FILOSOFIJOS KŪRĖJAS SENAJAME VILNIAUS UNIVERSITETE

Apie mokslą Lietuvoje imta samprotauti, kai tik jis mūsų krašte atsirado. XVI–XVII a. Senajame Vilniaus universitete, Lietuvos DK kolegijose ir vienuolynų mokyklose jaunuomenę moksluose lavinusi aristotelinė scholastika mokslo filosofijai priklausančius samprotavimus dėstė atskirame logikos traktate *De scientia*. Jame aptarė mokslinio pažinimo pobūdį, mokslų skirtumą, mokslo ir tikėjimo santykį ir kitą problematiką. Pirmasis žinomas mokslo teorijos fragmentas datuojamas 1574 m.: Vilniaus jėzuitų kolegijos filosofijos profesoriaus škoto J. Hejaus (John Hay, Ioannes Haius) organizuotame dispute kolegijos moksleiviai gynė ir mokslo filosofijai priklausančius teiginius. Scholastikai* žlugus, įsitvirtinus naujųjų amžių gamtos mokslams, Vilniaus universitete imta kurti bazė eksperimentinei gamtotyrai, o mokslo teorija į naują lygį pakilo XIX a., kai Universitete suklestėjo gamtamoksliniai ir humanitarinio pobūdžio tyrimai. Svariausiai kaip mokslo metodologas samprotavo Janas Sniadeckis.

Autobiografijoje Sniadeckis rašė gimęs Augusto III valdymo dvidešimtaisiais metais, t. y. 1756, rugpjūčio 29 šv. Jono Krikštytojo švenčių dieną, Žnine, Gniezno vaivadijos Kcynsko Pavieta mieste, iš tėvo Jędrzejaus (Jendžejaus) Sniadeckio ir Franciszkos Gisczyńskos-Sniadeckos (Franciškos Gisčynskos), laisvų žmonių, t. y. kilmingųjų, turėjusį paveldėtus namus, apie 8 valakų žemės (apie 134 ha) dvarelį, pakankamą deramai gyventi ir lavinti vaikus. Tėvas buvo išsilavinęs, Poznanėje baigęs kolegiją, ėjo Žnino vaito, burmistro pareigas, dar vertėsi alaus gamyba. Sūnus Janas, Poznanėje baigęs Lubranskio kolegiją, 1772–1775 m. Krokuvos universitete studijavo matematiką ir filosofiją, 1775 m. įgijo filosofijos daktaro laipsnį, apgynęs tezes *Ginčijami filosofijos teiginiai (Propositiones controversae ex philosophia)*. Krokuvos universitete Sniadeckis studijavo Edukacinės komisijos švietimo reformas tik pradėjus įgyvendinti. Universitete įgytą filosofinį išsilavinimą vėliau vertino kritiškai. Baigęs studijas, dvidešimtmetis filosofijos daktaras, kartu įgijęs ir licenciatą, t. y. teisę dėstyti universitete, sekant Krokuvos universiteto papročiu, galėjo jame skaityti pasirinkto kurso paskaitas. Sniadeckis pasirinko dėstyti algebros kursą, taip pat gavo mokytojo vietą reformuotoje prie Universiteto veikusioje Nowodworskių gimnazijoje, dėstė matematiką, fiziką, logiką, politinę ekonomiką.

Savo lėšomis 1778 m. išvyko tobulintis į Vakarų Europos mokslo centrus. Getingeno universitete, garsėjusiame aukštu matematikos ir gamtos mokslų lygiu, tobulino aukštosios matematikos, astronomijos žinias, lankė kitų dalykų paskaitas. Iš pradžių sekėsi nelengvai dėl nepakankamo vokiečių kalbos mokėjimo, tad lavinosi vokiečių ir anglų kalbose. Vis dėlto Sniadeckį imponavo ne vokiečių kultūra, bet Apšvietos epochos sostinė Paryžius. Prieš tai trumpai pabuvęs Olandijoje, 1780 m. sausio mėn. atvyko į Paryžių, įstojo klausytoju ne į Sorboną, bet į modernios orientacijos aukštąją mokyklą College de France, klausėsi žymių tuometinių matematikų, astronomų, kitų dalykų paskaitų, iš astronomijos įžymybės J. J. de Lalande'o (Lalano) mokėsi tikslių astronomijos stebėjimų ir skaičiavimo metodų, bendravo su P. S. Laplace'u (Laplasu), J. d'Alembert'u (Dalamberu), Paryžiaus mokslų akademijos sekretoriumi A. de Condorcet (Kondorse) ir kitais prancūzų mokslo žmonėmis. O šie žavėjosi

* Scholastika – vid. amžių krikščioniškosios filosofijos kryptis, kuriai būdinga religinių dogmų grindimas, rėmimasis autoritetais kaip svarbiausiu tiesos kriterijumi, abstraktus, spekuliatyvus religinių problemų svarstymas. (Red.)

jaunojo Sniadeckio nepailstamu uolumu, plačiu akiračiu, siekiu išmokti naujausius mokslo metodus. Išsekus lėšoms, 1781 m. grįžo į tėvynę. Edukacinės komisijos pakviestas, Krokuvos universitete užėmė aukštos matematikos ir astronomijos katedrą, tapo rektorius H. Kołłątajaus (Kolontajaus), reformavusio Universitetą, artimiausiu bendradarbiu. Autografijoje Sniadeckis rašo, kaip kasdieniuose susitikimuose vakarais jie trise – Kołłątajus, Fizinių mokslų kolegijos pirmininkas J. Jaśkiewiczzius (Jaškevičius) ir jis – aptarinėjo ir projektavo Universiteto pertvarką ir sekė projektų įgyvendinimą – laboratorijų ir kabinetų steigimą, botanikos sodo, Universiteto klinikos įkūrimą ir t. t. 1787 m. buvo išvykęs į Angliją susipažinti su astronomijos observatorijų įranga bei jos gamyba, susipažino su astronomijos įžymybe, Urano planetos atradėju F. W. Herscheliu (Heršeliu).

Besidarbuodamas Krokuvos universitete, Sniadeckis išgyveno audringus amžiaus pabaigos įvykius, Abiejų Tautų Respublikos žlugimą, jos išnykimą iš Europos geografinio žemėlapiu. Dalyvavo 1794 m. sukilime, aktyviai veikė Krokuvos vaivadijos Civilinės-karinės tvarkos komisijos veikloje. Sukilimui pralaimėjus ir Krokuvai kartu su žymia Lenkijos dalimi atsidūrus Austrijos imperijos sudėtyje, Krokuvos universiteto senato įgaliotas Sniadeckis išvyko į Vieną ir čia energingai tikino valdančiuosius, jog Krokuvoje tikslinga išsaugoti aukštojo mokslo židinį. Židinys išliko, tačiau austrų valdžia pažadų nesilaikė, Universitetas buvo germanizuotas. Nusivylęs Sniadeckis išvyko į užsienį, 1803–1805 m. lankėsi Olandijos ir Prancūzijos mokslo centruose, Italijoje aplankė T. Kosciuską.

Pirmuoju veiklos laikotarpiu Krokuvoje Sniadeckis darbavosi matematikos didaktikoje ir astronomijoje, filosofijos srityje beveik nesireiškė. Išleido gerai metodiškai parengtą aukštosios algebros vadovėlį, skelbė astronominių stebėjimų duomenis ir juos siuntė į užsienį, kur Sniadeckio atliktus planetų palydovų stebėjimus gerai vertino, sukūrė veikalą *Apie Koperniką*. Įgytos žinios ir naujausių tyrimo metodų taikymas Sniadeckį įgalino tai, kas Koperniko veikale esminga, atskirti nuo antraeilės reikšmės suklydimų bei apsirikimų. Veikalas paplito, buvo išverstas į anglų, prancūzų, vokiečių, italų ir persų kalbas. Išleido darbą *Geografija, arba Fizinis ir matematinis Žemės aprašymas*, kuriame tarp kitų vietovių nustatė Kėdainių, Kauno, Valkininkų, Anykščių, Panevėžio, Raseinių, Trakų, Ukmergės geografinę padėtį.

Jau 1798 m. Sniadeckis gavo pasiūlymų užimti astronomijos observatorijos Vilniuje vedėjo vietą, pasiūlymas atnaujintas 1803 m., o netrukus jam, kaip perspektyviam mokslo organizatoriui, siūlomos ir Vilniaus universiteto rektorius pareigos. Iš pradžių atsilikinėjęs – esąs nepakantus, karšto būdo, – raginamas Vilniaus universiteto kuratoriaus A. Czartoryskio (Čartoryskio), H. Kołłątajaus ir kitų įtakingų asmenų, Sniadeckis sutiko ir 1806 m. buvo paskirtas Vilniaus universiteto astronomijos profesoriumi, o 1807–1815 m. jis – Universiteto rektorius. Prasidėjo antrasis Sniadeckio kūrybinės veiklos laikotarpis. Iki išėjimo į pensiją jis vadovavo Universiteto observatorijai, stebėjimų duomenis nuolat spausdino Rusijos mokslų akademijos memuaruose ir Berlyno astronomijos metraštyje. 1811 m. buvo išrinktas Rusijos mokslų akademijos nariu korespondentu. Šioje biogramoje nėra galimybės išsamiau apžvelgti Vilniaus universiteto administravimą Sniadeckiui rektorijant bei kitą jo veiklą gerinant mokslo ir studijų sąlygas. Tai jau padaryta išsamiauose mokslo istorikų tyrinėjimuose. Nuveiktus darbus būtų galima sumuoti taip: sutvarkytas Universiteto botanikos sodas, jame iškastas kanalas, pastatyta oranžerija ir kiti pastatai, Universitete įrengta farmacijos laboratorija, šokių ir piešimo salės, fizikos kabinetas, perstatytas Medicinos fakulteto pastatas, jame įrengta chemijos kabinetas, anatomijos salė, įkurtos klinikos ir t. t. Daugiau nei 500 Universiteto studentų studijų procesas labai pagerėjo, biblioteka praturtėjo naujausiais leidiniais. Pagausėjo katedrų, profesorių ir jų padėjėjų – adjunktų. Rektorius pasiekė, kad vakansijas užimtų Universiteto auklėtiniai – istorikas J. Lelevelis, teologas A. B. Klungis (Klongevičius) ir kiti. Ypač

pabrėžiama Sniadeckį buvus geru diplomatu kritiškais 1812 m., kai reikėjo išsaugoti Universiteto pastatus ir normalią jo veiklą. Čia jis veikė atsargiai, subtiliai, bet ryžtingai ir pelnė Prancūzijos imperatoriaus pagarbą. Napoleonas, apibūdinęs Sniadeckį kaip stipraus charakterio, veiklų ir taktišką žmogų, jį paskyrė Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos Švietimo ir religinių kultūrų komiteto pirmininku. Prancūzus išvijus iš Rusijos imperijos, caras Aleksandras I bendradarbiavusiems su Napoleonu paskelbė amnestiją.

Sniadeckis paremdavo naujas kūrybines iniciatyvas, net jei jos ne visai atitikdavo jo mokslinius įsitikinimus. 1820 m. Vilniaus universitetui paskelbus konkursą logikos, metafizikos ir moralės filosofijos katedrai užimti, konkurso komisija pritarė Sniadeckio vertinimui ir konkursą laimėjo pirmasis Vilniuje ir lenkų filosofijoje romantikas J. Gołuchowski (Goluchovskis). Laiške Universiteto kuratoriui A. Czartoryskiui konkursinį Gołuchowskio traktatą vertindamas savųjų mokslinių principų požiūriu, Sniadeckis įžvelgė ir darbo privalumus, pretendento talentingumą. „Ponas Gołuchowski yra nepaprasto talento žmogus; jo disertacija grindžiama prastais principais, nes jis mokėsi tik Vokietijoje, tačiau aiškinimo būdas lenkų kalba tiek skaidrus, aiškus, tvarkingas ir tikslus, kad iki šiol joks vokiečių taip gerai neišdėstė savo šiandien žymiai pataisytos filosofijos. Ir kai šis jaunas žmogus po savo mokslų labiau pasidairys, pastebės tai, kas apie jį rašyta Anglijoje ir Prancūzijoje, bus galima su juo sieti geriausias viltis, jei jis yra daug kruopščiau dirbęs matematikoje, kur minties tikrai yra daugiausia. Tik reikia, kad geriau susipažintų su fizikiniais mokslais ir nuvyktų į Škotiją.“¹

Vilniuje Sniadeckis gyveno prie Universiteto observatorijos, pirmame aukšte, buto langai išėjo į kiemą. Dar darbuodamasis Krokuvos universitete, pamilo žavią panelę G., meilė tapo abipusė, tačiau likimas juos išskyrė. Kai būdamas užsienyje išgirdo ją ištekėjus už kažkokią sileziečią, Sniadeckis taip išgyveno, kad nusprendė gyvenime apskritai nevesti. Jo gyvenime žymę paliko turtinga, žavi, išsilavinusi našlė A. Chołonewska (Cholonevska). Sniadeckio santykiai su šia dama neperžengė nuoširdžios draugystės ribų, kartu su ja 1803 m. vyko į Paryžių, į kurį Chołonewska veržėsi kaip į Europos mokslo sostinę. Apšvietos epocha sužadino moterų emancipaciją moksluose: amžininkai pastebi, kad Paryžiuje eksperimentinės fizikos, chemijos ir gamtos istorijos paskaitas lankė ne ką mažiau moterų negu vyrų. Sniadeckis taip ir liko nesukūręs šeimos, atsidavęs mokslui ir jo organizacijos reikalui. Laisvai skaitė ir rašė lotyniškai, šia kalba juk klausėsi paskaitų Poznanės kolegijoje ir Krokuvos universitete. Laisvai kalbėjo prancūziškai, angliškai ir vokiškai. Buvo Varšuvos mokslo bičiulių draugijos (mokslų akademijos atitinkamo) ir Krokuvos mokslo draugijos narys.

1825 m. išėjo į pensiją. Savo brolio Andriaus žento istoriko M. Balinskio dvare Jašiūnuose pagal architekto K. Podczaczińskiego (Podčačinskio) projektą Sniadeckis pasistatė erdvų namą, tebestovintį ir šiandien, čia praleido paskutiniuosius gyvenimo metus. Mėgo medžioti ir anksčiau kasmet kelias savaites praleisdavo Jašiūnuose, kurių apylinkės medžioklei gerai tiko. Kartą vos per šimtą žingsnių nuo jo medžioklės metu buvo nušautas lokys. Atostogų metu dažnai lankydavosi V. Tiškevičiaus dvare Svisločėje, kurio apylinkėse taip pat sėkmingai medžiodavo. Įsikūrusį Jašiūnuose jį lankė S. B. Jundzilas, vyskupas A. B. Klungevičius, kiti Universiteto kolegos, o dažniausiai brolis Andrius su dukterimi Liudvika. Mirė 1830 m. lapkričio 21 d. ištiktas širdies smūgio, palaidotas Jašiūnuose.

J. Sniadeckio būdo savybes amžininkas nusakė taip: „Jo gyvumas buvo nepaprastas; kiekvienas pokalbio su kitu asmeniu, svetimų poelgių arba kokių nors įvykių įspūdis jį versdavo pašokti iš vietos ir

¹ *Rozprawa konkursowa (1821) Józefa Gołuchowskiego*. Opracował Tadeusz Kozanecki // *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, t. 8. – Warszawa, 1962, p. 264.

pagal dalyko pobūdį nusiteikti linksmai, imti analizuoti, mokyti arba supykšti. Šį gyvumą išsaugojo iki senatvės, ir tai buvo taip įprasta, taip būdinga jo nuovokiam veidui ir pagarbiai išvaizdai, kad ne tik niekuo nežeidė su amžiumi įgyto autoriteto ir vertingumo, bet apskritai visiems tai buvo kažkas savaiame patrauklu... Priešingai papročiams ir įpročiams daugelio moksle paskendusiu eruditų, nesidominčių aplinkiniu pasauliu, su kuriuo vis dėlto ne kartą tenka susidurti, Janas Sniadeckis labai rūpinosi savo drabužiais, buto tvarkingumu ir švara, neperdėtu patogumu sau ir savo tarnams. Jaunystėje šiems dalykams buvo net išrankus, mėgo eleganciją, tačiau visada paisė savo pašaukimui deramų atitinkamumą. Vėlyvame amžiuje visada išsaugojo pastangą, kad kiekviename dalyke nesimatytų šį žvalų, ir kartu garbingą senelį apsileidus apsirengimu, namų apyvokos ir buto priežiūra.”² Testamentu Sniadeckis paskyrė nemažas pinigų sumas vargingiems Krokuvos universiteto studentams ir Vilniaus vaikams našlaičiams. Turtingą biblioteką, kurią buvo atsivežęs į Jašiūnus, užrašė Vilniaus universitetui.

Vilniaus laikotarpiu Sniadeckis 1817 m. išleido sferinės trigonometrijos veikalą *Trigonometria kulista analitycznie wyłożona*. 1820 m. pasirodė antroji, perdirbta ir išplėsta laida. Veikalas buvo išverstas į vokiečių kalbą ir gerai vertinamas. Vilniuje Sniadeckis parašė ir išleido filosofijos kūrinis. Trys iš jų – *Apie metafiziką*, *Apie filosofiją* ir *Apie matematinį mąstymą* skelbti lietuvių kalba³.

Kai kurių epochinės reikšmės įvykių filosofijoje Sniadeckis suvokti nepajėgė, tai rodo jo nihilistinis I. Kanto kūrybos vertinimas iki pat jos sukarikatūrinimo. Pasisakyti prieš kantizmą Sniadeckį paskatino Lenkijoje kantizmą bei pokantiškąją metafiziką platinusio ir Apšvietos empirizmą* kritikavusio J. K. Szaniawskio (Šaniavskio) raštai. Szaniawskis buvo vienas pirmųjų Apšvietos kritikų, tiesusių kelią romantizmui. Kantiškoji filosofija Sniadeckiui rodėsi esanti Apšvietos idealų sunaikinimas. Vos ne kiekviename filosofijos traktate jis kandžiai pasisako prieš tuometinę vokiečių metafiziką. Kanto konstrukcijas vertina tik kaip suklydimus, kuriuos esą įveikusi jau Apšvietos filosofija. Kai ką nurodo dalykiškai, kantiškoji filosofija ne be silpnų vietų. Gausūs *Grynojo proto kritikoje* įvedami mąstymo procedūrų skirstymai primena scholastikos distinkcijas. Antai nurodoma agregacijos ir koalicijos, apercepcijos, empirinė, figūrinė, grynoji, intelektinė, kuriančiosios vaizduotės, matematinė, pagavos, progresyvioji, regresyvioji, stebinių, transcendentalinė, vaizdinių sintezė. Pagaliau vargina terminija, sunkus stilius. Kantas rašė jau tada pasenusiu vokiečių mokslinės kalbos stiliumi. Perskaitęs *Grynojo proto kritiką*, Sniadeckis vis dėlto nepajėgė deramai suvokti pagrindinės veikalo idėjos ir visų Kanto pastangų, siekusių kurti mokslo filosofiją. Kantas – vienas šiuolaikinės mokslo filosofijos pirmtakų, tyręs mokslinio žinojimo pagrindimą, naujomis priemonėmis argumentavęs gamtotyros ir matematikos sąjungą. Įžvelgęs, kad matematika negali būti taikoma neapdorotai empirinei medžiagai, kūrė konstrukcijas, kurioms matematiką jau galima taikyti, jo numatytų procedūrų visuma turėjo sukurti mokslo teoriją atitinkantį objektą. Kantas yra teoretizavimo proceso, leidžiančio moksliskai išreikšti patyrimą ir jį pateikti kaip mokslo objektą, kūrėjas, šia prasme jis – modernus, šiuolaikinis mokslo filosofas.

Vilniškis teoretikas mokslo filosofiją numatė grindžiamą kitomis prielaidomis. Mokslą bei jo praktinį taikymą Sniadeckis supriešino filosofinei metafizikai kaip nesėkmingai ir neatsakingai veiksena – ją reikia pakeisti moksline metafizika. Kviesdamas pasitikėti patyrimo ribų neperžengiančiu empiriniu mokslu ir matematika, jis neigė tradicinės metafizikos galimybę nors kiek dalykiškai apmąstyti mokslų

² Balinski M. *Pamiętniki o Janie Śniadeckim, jego życiu prywatnem i publiczem i dziełach jego*, t. 1. – Wilno, 1865, p. 903–904.

³ *Filosofija Vilniaus universitete 1579–1832*. – Vilnius, 1979. *Problemos*, 2006, Nr. 70.

* Empirizmas – filosofinė koncepcija, svarbiausiu ar vieninteliu pažinimo šaltiniu laikanti patyrimą. (Red.)

rezultatus ir mokslą orientuoti į naujus pasiekimus. Tai tegalinti atlikti mokslinė filosofija, ją sudaro iš mokslo duomenų išgauti teoretizavimai apie mokslą. Mokslo filosofija esanti bendrųjų dėsnių, kuriuos formuluoja specialūs mokslai, visumos deramas apmąstymas. Empirizmu grindžiamo mokslo tradicijoje ir škotiškojo sveiko proto filosofijoje Sniadeckis tarėsi radęs šiam apmąstymui bei teoretizavimui apie mokslą pakankamas priemones.

Škotiškoji sveiko proto filosofija, kurią Sniadeckis laikė geriausia tuometinio teoretizavimo filosofijoje išraiška, nekūrė mokslininko teoretiko įvaizdžio, ji aiškino normalaus žmogaus įgyjamą patyrimą. Sveikas, arba visuotinis, protas (*commen sence*) disponuoja bendraisiais visiems normaliems žmonėms būdingais įsitikinimais, sudarančiais bet kokio pažinimo sąlygas. Sveiko proto veiksena svetimas tiek sensualistinis* proto kaip švarios lentos vaizdinys, tiek racionalistinis natyvizmas**. Pasisakydamas prieš dogmatizmą filosofijoje, Sniadeckis pats skelbė škotiškosios mokyklos episteminį fundamentizmą: ji atskleidžianti galutinius žmogiškojo pažinimo pamatus. Manė, kad ji geriausiai išreiškia žinių aiškumo ir tikslumo idealą, įveikia skepticizmą ir idealizmą; visuotinis normaliems žmonėms būdingas protas, tikintis materialaus pasaulio realumu, disponuoja iš bendrojo patyrimo kilusiais įsitikinimais, indukcinio*** ir dedukcinio**** samprotavimo prielaidų kompleksu, intelektine intuicija, atskleidžiančia bendrųjų teiginių aiškumą. Ši filosofija kūrė žinojimo modelį, grindžiamą prielaida, jog mokslinių tyrimų išeities taškas esą iš žmogaus intelekto konstitucijos kylantys pradmenys. Dogmatizmu filosofijoje Sniadeckis laikė ir veiksena, kai ji aprioriškai diktuoja mokslams savo principus. Turį būti priešingai: filosofija turinti atitikti gamtamokslinio tyrimo išvadas ir jomis remtis. Filosofija nesanti nei pritaikymas, nei įvadas, bet ji esanti gerai suprastų žinių ir mokslų rezultatas; žmonijos pamokymas turi ja užsibaigti, o ne nuo jos prasidėti. Kiekvienas mokslas turi savo metafiziką ir, kai ji teisinga, ji esanti svarbiausia bei naudingiausia mokslo dalis, nes labiausiai skatina mokslo augimą bei panaudojimą. Filosofinę metafiziką laikydamas vien mokslų augimo kliūtimi, traktate *Apie matematinę mąstymą* Sniadeckis projektuoja matematikos metafizikos apmatų, ši metafizika kildinama iš pačios matematikos vartojamų metodų ir pasiektų rezultatų apmąstymo. Matematikos filosofija išgaunama iš jos skaičiavimų, išreikštų savita kalba, apmąstymo, ji esanti pamatinių tiesų paieškos grynojoje matematikoje, jų sąsaja teikianti plačiausią ir bendriausią matematikos suvokimą. Matematikos simbolių reali reikšmė ta, kad matematikos formulės esančios išorinio pasaulio objektų kiekybinių santykių išraiška. Kaip ir kiti tuometiniai matematikai, Sniadeckis skelbė matematinį realizmą – matematikos simboliai bei formulės esą išorinio pasaulio pamatinių tiesų išraiška, matematiniai skaičiavimai veda į tų tiesų atskleidimą. Samprotavimai apie matematikos pobūdį, jos pagrindus, visų matematikos sričių pamatinių tiesų susiejimas į vieningą visumą ir sudaro matematikos filosofiją. Tikrumą ir aiškumą matematikoje sukuria jos vartojami metodai, kurių pagrindą sudaro patikimos matematikoje taikomos procedūros, o kurios nors tiesos įrodymas tuo nuodugnesnis, kuo labiau ji logiškai ir matematiškai išvedama iš bendriausios tiesos.

J. Sniadeckis – matematikos filosofijos Lietuvoje pradininkas. Teigusį, kad matematikos pagrindai glūdi joje pačioje, jį galėtume laikyti intuicionizmo matematikoje reiškeju. Jo požiūris, kad matematikos principų aiškumas ir akivaizdumas įžvelgiamas intuityviai, žinoma, tebuvo naivusis intuicionizmas.

* Sensualizmas – filosofinė pažiūra, visą pažinimą kildinanti iš jutiminio patyrimo. (Red.)

** Natyvizmas – teorija, pažinimą aiškinanti įgimtų idėjų, nepriklausomų nuo patyrimo ir išorinių veiksnių, buvimu (R. Dekartas [Descartes]). (Red.)

*** Indukcija – loginis samprotavimas, kuriame nuo atskirų faktų, žinių einama prie bendresnių. (Red.)

**** Dedukcija – išvadų gavimas iš prielaidų pagal loginius dėsnius ir taisykles. (Red.)

XX a. matematinio intuicionizmo pradininkas L. E. J. Brouweris (Braueris) nepripažino, kad matematikos pagrindus turi sudaryti dedukcinė logika. Matematiką tapatinant su žmogaus mąstymo tiksliaja dalimi, matematikos pagrindimas logika darosi neįmanomas – pati logika yra tikslaus mąstymo mokslas, tad tikslaus mąstymo grindimas logika, pasak Brouwerio, pačią logiką paverstų matematikos dalimi ir susikurtų ydingojo rato klaida. Sniadeckis taip pat nekalba apie galimybę matematiką pagrįsti logika, jis taip pat matematiką tapatina su mąstymo tiksliaja dalimi. Sniadeckio teoretizavimai apie matematinių įrodymų pobūdį priklauso metamatematikos – matematinių įrodymų teorijos – užuomazgoms. Matematinų įrodymų teorija tuometinėje matematikoje dar nebuvo susiformavusi, šio mokslo įžymybės dėl matematinių įrodymų pasisakydavo fragmentiškai. Vilniškis teoretikas matematinio realizmo principų leistuose ribose taip pat aptarė sąvokų ir teiginių funkcionavimą matematikoje.

Viena pagrindinių metamatematikos problemų – matematikos teorijų neprieštaringumas. Nuo antikos laikų matematikai gerai suvokė neprieštaringumo reikšmę ir žinojo, kad prieštaringa teorija sukelia bet kokius sekmenis. XIX a. matematikoje neprieštaringumo problema dar nebuvo deramai įprasminta, dar tikėta, kad prieštaravimai kyla dėl netikslaus skaičiavimo skaitymo ir kad tikslus jo skaitymas, matematikos objektų egzistavimo įrodymas ir intuicija neleis įvesti tokių sąvokų, kurios sukeltų prieštarumą. Šios nuostatos laikėsi ir Sniadeckis.

Nepaisant pažintinio fundamentizmo, vilniškis matematikos filosofas pateikė pažiūras, atitikusias tuometinę situaciją apmąstant matematikos pagrindus. Laikas, kai matematikoje pradėta nepasitikėti vartojamomis priemonėmis ir Jules Henri Poincare (Žiulis Anri Puankarė) klausė – kaip intuicija galėjo mus taip apgauti? – dar buvo toli. O permainingas mąstymas įvyko jau po kelių dešimtmečių, kai, vaduojantis iš kūrybą varžiusio matematinio realizmo, įsisaugojanti, jog matematikoje yra teisėta samprotauti apie objektus, nesuteikiant jokios jutimiškai suvokiamos interpretacijos. Tai 1854 m. demonstravo George'as Boole'is (Džordžas Būlis), veikale *Mąstymo dėsnių tyrimas* sukūręs abstrakčią algebrą.

Sniadeckis stokojo platesnio logikos horizonto. Nors aristotelinę logiką vertino kritiškai, veikalo *Žmogaus intelekto filosofija* pabaigoje pridėjo glaustą silogistikos išdėstymą. Daugelis šiuolaikinės logikos pradininko G. Leibnizo (Leibnico) kūrinių liko rankraščiuose (jie buvo paskelbti tik XX a. pradžioje), tačiau jau iš to, ką Leibnizas paskelbė, jo sekėjai kūrė loginę kombinatoriką ir visuotinės pasaulinės mokslo kalbos koncepciją. Loginę kombinatoriką XVIII a. antroje pusėje aiškino ir Lietuvos mokyklose, antai Vilniaus Antakalnio trinitorių kolegijoje. Sniadeckis į visa tai žvelgė nepatikliai. Pabrėždamas eksperimento vaidmenį, apeliavo į F. Bacono *Naujajame organone* paskleistas analizę ir loginę indukciją kaip eksperimento būtinas samprotavimo dalis.

Moderni loginės indukcijos teorija tebuvo sukurta XX a. viduryje, ją išreiškus kaip tikimybinę logiką. Kadai žingsnį šia kryptimi žengė ir Sniadeckis, indukciją susiejęs su tikimybiniais procesais. Visai šiuolaikiškai jis pabrėžė: kad hipotezė virstų tiesa, nepakanka, jog ji paaiškina reiškinius; dar reikia hipotezę tiesiogiai paremiančių argumentų – reiškinių, kurių egzistavimas, nesant hipotezės, būtų neįmanomas. Taip pat šiuolaikiškai Sniadeckis nurodė didžiausią mokslo ydą esant miglotumą – neaiškiumą ir painius samprotavimus sunku arba net neįmanoma paneigti.

Pasak vilniškio mokslo filosofo, tiek gamtos mokslai, tiek matematika tiria ne esmę, ne daiktus pačius savaime, nes jie nepažinūs, bet tiria reiškinius, ir tik tiksliais gamtotyros metodais įgytos žinios yra

mokslinės, – šios Sniadeckio nuostatos artimos pozityvizmui*, jo pažiūros yra prepozityvizmo pirmieji daigai Lietuvoje ir Lenkijoje.

Mokslo filosofu Sniadeckis įsivaizdavo gamtininką ar matematiką, taikantį tikslus tyrimo metodus ir jau pasižymėjusį avo srityje svariais atradimais ar išradimais. Traktate *Apie metafiziką* rašė, kad mokslinė metafizika esanti aukščiausio rango protų kūryba, pasak J. J. Rousseau (Ruso), savo naudingumu ji esanti „proto akis“. Kad tuometinėje Lietuvos ir Lenkijos mokslinėje situacijoje Janas Sniadeckis buvo tokio rango protas, kvestionuoti neįmanoma.

Tuometinė besiformuojanti pažinimo teorija buvo psychologizuota. Sniadeckio veikale taip pat aiškinama dėmesio, vaizduotės, atminties, net valios veikseną pažinime. Kai pažinimas mokslinis, tai Sniadeckio pateiktą šių psichinių procesų funkcionavimą moksliniuose atradimuose bei išradimuose galima laikyti mokslinės kūrybos psichologijos užuomazgomis.

Vilniaus universiteto rektoriui, žinoma, rūpėjo ir humanitariniai mokslai Universitete. Jis mėgo pasisakyti, teoretizuoti ir humanistine problematika. Bene silpniausiam darbe *Apie klasikinius ir romantinius raštus* Sniadeckis pasisakė už intelektualistinę estetiką – ne tiek už klasicizmo estetiką, kiek veikiau už tai, kad menas turįs būti kuriamas pagal taisykles, kurios esą sveiko proto potvarkiai ir suturi menininką nuo vaizduotės peršamos pagundos peržengti patyrimo ribas. Sakytume, jis yra gnoseologistas estetikoje – kalba apie klaidingą grožį, o ir meninis skonis esąs tik instinktyvus protingumas. Williama Shakespeare'o (Viljamo Šekspyro) kūryba jam rodėsi talentingai vaizduojanti menkus erudicijos ir mokslo išteklius turinčius žmones. Romantizmą jis ir smerkė už protingumo bei tvarkos neigimą. Mėgusiam sutirštinti spalvas, Sniadeckiui romantizmas rodėsi esąs grįžimas į viduramžių barbariškumą.

Nelengva pasakyti, ką Sniadeckis laikė visuomenine tvarka. Šiaip jau Apšvietos veikėjai buvo liberalai, visuomeninėje tvarkoje pirmiausia rūpinęsi mokslu ir švietimu. Abiejų Tautų Respublikai praradus valstybingumą, dalis jos Apšvietos veikėjų, tarp jų ir Sniadeckis, tebepuoselėjo senuosius idealus naujomis, buvimo Rusijos imperijos sudėtyje, sąlygomis, liko lojalūs cariniam režimui. Pats caras Aleksandras liko palankus Vilniaus universitetui, kuris tapo pirmaujančiu Rusijos imperijoje. Sniadeckis į carizmą žvelgė būtent šiuo, o ne politiniu požiūriu.

Kiti inteligentai esamą situaciją laikė neracionalia, nepriimtina, kvestionavo valstybės padalijimų teisėtumą, valstybės sunaikinimą laikė politinės prievartos aktu ir tikėjosi valstybingumo atgavimo. Apšvietos filosofija jiems rodėsi teoriškai klaidinga. Ateities gyvenimo modelį dabar reikėjo kurti ne vadovaujantis proto ir žmogaus prigimties pažinimu, bet remiantis tautos ir jos raiškos istorijoje analize. Apšvieta pasirodė esanti tam negabi. Patraukliausia atrodė romantinė filosofija, skelbusi nepasitenkinimą tikrove ir tvirtinusi, kad kiekviena tauta turi savo dvasią, o filosofija esanti šios dvasios išraiška. Šios romantinės idėjos žadino tautines aspiracijas, galiausiai išsiliejusias 1831 m. sukilimu.

J. Sniadeckis, kaip matematikas ir astronomas, išugdė nemažai šių mokslų žinovų. Tačiau kaip filosofas mokinių turėjo vos vieną kitą, daugiau jų ir negalėjo turėti, nes sparčiai pakito gyvenamoji tikrovė, kurią deramai suvokti ir kurti jos pertvarkymo projektus Apšvieta jau nepajėgė. Carizmui panaikinus aukštąjį mokslą bei jo studijas Lietuvoje, neliko ir apie mokslus filosofuojančiųjų.

Apšvieta Lietuvoje skelbė humanistinę žmogaus koncepciją, siekė matyti pagal jos idealus – protą – prigimtį – pažangą – išugdytą laisvą asmenį, išvaduotą iš tamsumo ir disponuojantį savo darbu įgytomis

* Pozityvizmas – XIX a. filosofinė kryptis, teigianti, kad filosofija, kaip mokslas, turi remtis tiksliais tyrimo metodais, atsisakyti bet kokios metafizikos. (Red.)

gėrybėmis, taigi visiškai žemišką žmogų, užsiangažavusį pasaulietiškumui. Tad reikšmingas ir J. Sniadeckio indėlis į iš tokių apsišvietusių, moraliai patvarių asmenų sudarytos visuomenės formavimą.

Janas Sniadeckis, *Raštai: filosofijos darbai*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 5–17.